

Частина 1. Культурний канон

Останнім часом, мабуть, всі натрапляли на дискусії про те, кому «належать» Гоголь чи Малевич, до якої саме культури входять ті чи інші автори, чії вони. Такі дискусії є частинами ширших наративів про історію та важливим аспектом побудови культурного наративу щодо класиків або щодо пантеону героїв, що є частиною політик ідентичності.

Основні терміни та поняття:

Канон – сукупність [художніх] творів, які вважаються класичними, «Золотим фондом» літератури та культури. Такі твори мають високу аксіологічну цінність, актуальність, є визнаними суспільством чи спільнотою, репрезентативними та пов'язаними з іншими «канонічними творами» інтерпретаціями й алюзіями. При цьому канон може складатись як з окремих творів, так і з авторів («сильні автори»). Термін був запропонований британським літературознавцем Гарольдом Блумом в роботі «Західний канон» (Harold Bloom, *The Western Canon*) за аналогією з релігійним каноном («канонічні Євангельські тексти»). Сьогодні цей термін може вживатись у ще більш розширеному сенсі і стосуватись не тільки літератури й мистецтва, але й історії, наприклад «історичний канон».

Пантеон героїв – перелік найвизначніших для певного суспільства чи спільноти постатей, реальних чи міфологічних. Як правило, пантеон героїв і канон, насамперед літературний та історичний, тісно переплетені й складають для кожної держави наративи ідентичності та пам'яті, які в свою чергу є результатом й складниками політики пам'яті й ідентичностей.

Приклади канонів та пантеонів героїв:

- Шкільний підручник з літератури та історії;
- Переліки на кшталт «100 найкращих фільмів всіх часів», «101 визначні твори фантастики», «100 книжок, що треба прочитати в житті»;

- Такі конкурси та опитування, як «Найвідоміші українці», «Рейтинг світових митців» тощо.

Наратив (від лат. *narrare* — розповідати, англ. і фр. *narrative* — оповідь. –вербальний виклад, розповідь, історично й культурно обґрунтована інтерпретація певного аспекту світу з певної позиції. Наприклад, історичний наратив трактує історичні події не як обґрунтовані об'єктивною закономірністю історичного процесу, але як такі, що виникають у контексті розповіді про події. Отже, історичний наратив нерозривно зв'язаний з інтерпретацією подій чи їх послідовності й контексту в кожному конкретному випадку.

Отже, довгі переліки визначних класиків, немов пантеони героїв, є вкрай важливим елементом не тільки побудови власного культурно-історичного наративу про ідентичність, але й дієвим способом доведення всім навколо значущості своєї культури й держави. Так, важливим є мати в «своїй культурі» якомога більше постатей, що входять до «світового» канону.

Не менш важливим є бути саме тим, хто «ввів» канонічних авторів до світового канону, в світову культуру: тут ми насамперед маємо говорити про імперський наратив та про імперську культуру як медіатор такого процесу «включення» з одночасним «культурним привласненням». Іншими словами, мова йде про тактику держав, особливо імперій, апропріювати, включати саме до свого канону, постаті всіх найвизначніших та найвпливовіших митців та авторів, які жили чи творили на їхній (тогочасній) території.

Тут відразу слід зауважити, що завжди має місце свідоме формування канону, як світового, так і національних або локальних канонів, владою або відповідними, насамперед державними та/чи ідеологічними, інституціями. Таке формування канону завжди є частиною творення ширших наративів ідентичностей та політик пам'яті.

Виникає питання: чи завжди відбуваються «війни за авторів», чи завжди є важлива належність до певного канону того чи іншого автора, чи завжди ми будемо дискутувати? Ми можемо бачити навіть з тих дискусій, за якими слідуємо, що якщо

у нас немає ширших дискусій щодо політик пам'яті та ідентичностей, немає певних розломів та суперечок – то може не виникати питань чи дебатів про належність, або можуть уживатись паралельні визнавання, наприклад, певного автора як такого, що належить до декількох культур. Показовим прикладом є постать Енді Воргола, де є паралельне визнання низки його належностей, проте дебатів, а тим більше «війни» щодо його належності якійсь одній культурі, немає, або вони відбуваються виключно на маргінальному рівні.

Частина 2. Культурна апропріація

Водночас, є ціла низка авторів, щодо яких дебати про належність є дуже жорсткими, фактично на рівні символічних «війн за авторів». Наприклад, Гоголь та Малевич. Чому так відбувається? Насамперед, тому що мова йде про імперський наратив, якому протистоїть національний чи постколоніальний, в даному випадку – український наратив. Тут можна говорити про великий перелік постатей, представників певних локальних культур (наприклад, національної, етнічної чи релігійної культури тощо), які за довгий період існування Російська імперія «привласнила», які фактично працювали на російську культуру і зараз визнаються як такі, що належать до російської культури найперше. І це визнання їх як представників російської культури повторюється в світовому каноні та дискурсі. Тобто фактично тут можна говорити, що російська культура виступила щодо них певним медіатором, через який вони потрапили в світову. Таким чином, мова йде про привласнення або культурну апропріацію цих авторів.

Культурне привласнення (культурна апропріація) – концепція, згідно з якою запозичення або використання елементів однієї культури представниками іншої сприймається неохоче, як головним чином негативне явище. В основі концепції лежить уявлення про те, що культура, елементи якої було запозичено, стає таким чином об'єктом експлуатації та пригнічення з боку культури, яка запозичує.

Відповідно, будь-яка з культур, яка претендує на таких авторів, або яка хоче заявити, що «насправді це наші автори», «повернути їх», має вступати у «війну за авторів». Чому ця війна є важливою? Тому що це повертає нас до дискусії про вагомість й впливовість культури. Так, якщо мова йде про імперський наратив та з позицій

(імперської) культури, яка привласнила собі всіх цих видатних постатей, дуже легко говорити, що «у нас тут» є пантеон визнаних світових класиків, а ви подивіться на білоруську чи українську культуру – жодного відомого прізвища не помітите. Таким чином, коли місцева (локальна/національна тощо) культура починає вибудовувати власний наратив пам'яті чи наратив ідентичності, то найпершим вагомим завдання є ре-апропріація, тобто «повернення» цих авторів до своєї національної та/чи локальної культури, так зване «повернення додому».

При цьому важливо розуміти, що подібна дискусія про належність та апропріацію одночасно відбувається не тільки на рівні імперського/національного наративів, але може одночасно відбуватись і на «дрібніших», локальніших рівнях – так само, як сучасна українська культура чи дискусія про те, хто є українськими авторами, включають тих, хто належить до національних меншин, наприклад, єврейської, кримськотатарської тощо. Тобто, кожний ширший дискурс, в тому числі національний, буде робити таке апропріювання. Ми не можемо говорити, що апропріація є суто негативним явищем, але вона стає ним (негативним явищем), коли призводить до відповідної політики пам'яті, до дискурсів про меншовартість, меншу вагомість, важливість тощо.

Частина 3. Культурні війни

Всі імперії та культури пережили період війн за авторів. Необов'язково ці війни ведуться дуже активно або щодо всіх постатей. Також, різним є сприйняття належності різних постатей та авторів в різних культурах, особливо щодо інших культур.

Важливо пам'ятати, що культурний наратив про те, «хто є хто» та «хто є чий», будується кожен раз наново. Він не є закладений один раз і навіки. Цей наратив твориться як і будь-яка політика пам'яті: **здійснюється в теперішньому часі щодо минулого виходячи з певної візії майбутнього**. Або іншими словами: **ці наративи або політики є про Минуле з позицій Теперішнього, спираючись на певне бачення Майбутнього**.

Отже, коли ми говоримо про важливість певних дискусій, наративів або синдромів, ми завжди маємо розуміти, що насамперед вони є важливими саме зараз, виходячи з нашої ситуації сьогодні, і того, яким би ми хотіли бачити майбутнє, а історичні події як такі є як мінімум другорядними. Наприклад: чому війна про авторів ведеться щодо Гоголя та Малевича – тому що зараз між Росією та Україною є загострення, ведеться як реальна, так і символічна війна (війни пам'яті), можна говорити про певне переживання імперського/постколоніального синдрому.

Тобто такі війни за авторів завжди укорінені в наявну політичну або навіть (гео)політичну ситуацію, дискурси й відносини між зацікавленими сторонами. Особливо важливими вони є не просто в контексті дебатів щодо належності авторів («кому хто належить»), але в контексті світовому: хто є так звані «культурними послами» – через кого знають певну культуру в світі. Відповідно, важливим моментом в «поверненні до себе автора» є не тільки проголошення цього на місцевому/національному рівні, але й зміна чи принаймні проблематизація того, як цей автор відомий в світі, що про нього говорять в світовому контексті. Звичайно, імперський наратив буде намагатись залишити все без змін в світовому каноні та дискурсі, зберегти статус-кво, в той час як національні чи постколоніальні – переоформити або принаймні розмити усталену приналежність автора, ускладнити, проблематизувати її. Теоретично така зміна дискурсу можлива, але виключно впродовж достатньо довго часу. Так чи інакше, це є невід'ємною частиною політики ідентичності та політики пам'яті будь-якої держави та частиною використання культури як пропаганди не тільки в негативному, але й позитивному сенсі.

Рекомендована література та джерела

1. Myroslav Shkandrij *Avant-Garde Art in Ukraine, 1910–1930: Contested Memory*. Academic Studies Press, 2019. Ґрунтовна робота про витоки та митців напряду, що відомий в світі як "Русский авангард".
2. Duncan S. A. Bell *Mythscapes: memory, mythology, and national identity* // *The British Journal of Sociology*, 2003, Volume 54, Issue 1 (First published: 15 December 2003) <https://doi.org/10.1080/0007131032000045905> Одна з центральних статей щодо колективної пам'яті, політик пам'яті, канону тощо. Текст можна знайти в Інтернеті за назвою. Безумовно варта уваги.

3. Harold Bloom. The Western Canon: The Books and School of the Ages. New York: Harcourt Brace, 1994. (Є переклади) Засаднича робота щодо того, що таке канон та як він формується.
4. Михаил Ямпольский Литературный канон и теория “сильного” автора // Иностранная литература, номер 12, 1998 <https://magazines.gorky.media/inostran/1998/12/literaturnyj-kanon-i-teoriya-silnogo-avtora.html> Критика Михайлом Ямпольським роботи Гарольда Блума. Варта уваги, бо крім обговорення основних ідей Блума та висловлення власної авторської позиції, містить майже всі наявні зараз критичні аргументи та закиди Блуму.
5. John Mullan If Gogol’s Russian, does that mean Swift is English? // The Guardian, Wed 1 Apr 2009 Цікава колонка у The Guardian на тему лекції. <https://amp.theguardian.com/books/booksblog/2009/apr/01/gogol-ukraine-russia-nationality> Варта уваги колонка в одній з провідних британських газет. Містить цікаві для українського читача порівняння.
6. Літературний канон: кордони інтерпретації. Півгодинна лекція-дискусія від ЛітАкцент <http://litakcent.com/2016/09/19/literaturnyj-kanon-kordony-interpretacii-na-mezhi-hh-hhi-stolit-dyskusija-video> Лекція про американський постмодерн та його канон. Побіжно дотично до теми нашої лекції.
7. Бенедикт Андерсон Уявлені спільноти: міркування щодо походження та поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. (Anderson B. Imagined Communities. London: Verso, 2001) Класична робота щодо націоналізму та походження націй. Варта прочитання. Дотична до теми лекції.
8. Гілен Паскаль. Перформування спільного міста. На перетині мистецтва, політики й громадського життя: зб. статей / Паскаль Гілен; пер. з анг. Я. Стріха, Ю. Дідоха, Т. Родіонова, В. Ядуха. — Харків: IST Publishing, 2019. — 120 с. ISBN 978-966-97657-9-6 Збірка з трьох есе. Особливу увагу становить друге, про музеї.